Mantagailiškis (Biržai District) Manor. The Montygailas surname is already found in the vicinity of Biržai in the 16th century and the manor noted in cartographic documents in the mid-17th century.

The purpose of this research was to collect information on the former manor house in order to prepare a restoration and rehabilitation project, locate the former buildings, and prepare topographic plans of the area. In 2012, twelve test pits and one trench (a total of 118 m^2) were excavated. Based on the 2012 survey results, a further 345 m^2 were surveyed in 2013.

Test pit 1 contained a building foundation from the second half of the 18th – first half of the 19th century (Fig. 1), trench 2 a destroyed furnace with the pad and tile fragments (Fig. 2) decorated with the Annunciation. These tiles may have been produced by a Biržai potter. Test pit 18 contained paving and the foundation for a large building that could have belonged to the 18th century manor complex. Test pit 10 contained the foundation of a building with a burnt floor and 17th century ceramics, e.g. small flat tile fragments displaying the former owner's (the Montygail's family) coat-of-arms with three peacock feathers and parts of unknown words.

Ernestas Vasiliauskas

Naujosios Žagarės dvaro sodyba

Pasak urbanistikos tyrinėtojo A. Miškinio, Naujosios Žagarės dvaras (Joniškio r.) minimas jau nuo XVI a. I pusės. Jis priklausė (kaip ir visas Šiaulių valsčius) Vilniaus vyskupui Jonui II (1519–1936) iš Lietuvos kunigaikščių (patikimų tai patvirtinančių rašytinių šaltinių iki šiol neaptikta). Iki pat XVIII a. pabaigos jis priklausė karališkajai Šiaulių ekonomijai ir sudarė vieną iš 4 jos ūkinių-administracinių vienetų – įvairiais laikotarpiais vaitystę, traktą ar gubernią (nuo 1768 m.). Atskirais laikotarpiais Šiaulių ekonomiją (taip pat ir Naujosios Žagarės dvarą) nuo 1589 m. administravo skirtingi valdytojai.

1764 m. Šiaulių ekonomija grįžo karaliaus Augusto Stanislovo Poniatovskio nuosavybėn. Visų 4 lietuviškų ekonomijų (Šiaulių, Alytaus, Gardino, Bresto) administratoriumi 1765–1780 m. paskirtas Antanas Tyzenhauzas, kuris, siekdamas padidinti iždo įplaukas, iškart ėmėsi reformų. Šiaulių ekonomijos traktų centruose – Šiauliuose, Joniškyje, Žagarėje ir Gruzdžiuose – tebebuvo 4 maži palivarkai, skirti vietininkams išlaikyti. Mažiausioje Žagarės gubernijoje (tik 47 kaimai) prie miestelio buvęs senas dvaras paverstas gubernijos centru, pastatyti 2 malūnai – mūrinis ir medinis, vietoj nugriautų Žadeikių, Petraičių, Jurdaičių, Satkūnų kaimų įkurti 4 palivarkai tais pačiais pavadinimais.

1795 m. Naujosios Žagarės dvarą (kaip ir visą Šiaulių ekonomiją su miestais ir dvarais) Rusijos imperatorė Jekaterina II padovanojo favoritui grafui Platonui Zubovui (1767–1822), o 1858 m. jį nusipirko Dimitrijus Naryškinas. Pasak architektūros tyrinėtojų, 1836 m. inventoriuje aprašyti dvaro rūmai buvo mediniai, su akmeniniu pamatu, o dabartiniai U raidės formos klasicizmo su neorenesansiniais bruožais rūmai buvę pastatyti apie 1865 m. Neogotikiniai žirgyno su manieže, kiti statiniai (pieninės, arklininko, popo, mokyklos ir kiti pastatai) statyti gerokai vėliau – apie 1895–1900 m. Netrukus, 1898–1900 m., pagal Rygos dendrologo Georgo Frydricho Ferdinando Kuphalto parengtą projektą šalia dvaro sodybos buvo pasodintas angliško stiliaus peizažinis parkas (jo projektas iki šiol neaptiktas).

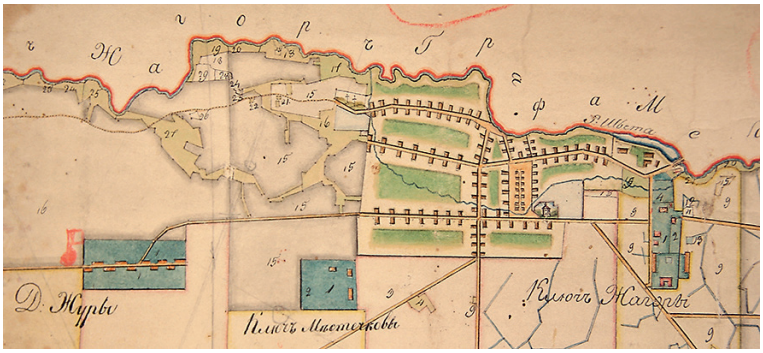

1 pav. Naujosios Žagarės dvaro sodyba, miestas ir gretimi palivarkai 1836 m. žemėlapio fragmente. Kauno apskrities archyvas, f. I–66, a. 6, b. 433.

Fig. 1. The Naujoji Žagarė Manor complex, city, and nearby manor villages in a fragment of the 1836 map. Kaunas County Archives, f. I–66, a. 6, b. 433.

Kauno apskrities archyve saugomi 1836 ir 1877 m. sudaryti Naujosios Žagarės dvaro sodybos, miesto ir valdų su kaimais, palivarkais planai. 1836 m. plane pavaizduoti 7 dvaro sodybos pastatai, nesimetriškai išdėstyti stačiakampio formos teritorijoje, PV pakraščiu pažymėtas kelias nuo Joniškio kelio tuometinės Livonijos gatvės link (dabar Vilniaus gatvė). Dvaro sodybos PR dalyje pavaizduotas U raidės formos pastatas, į ŠV nuo jo išdėstyti 2 ilgi statiniai (arklidės?) (1 pav.).

Išlieka problema dėl 1877 m. datuojamo plano, kuriame pavaizduotas schemiškas pastatų (taip pat ir rūmų) išdėstymas sutampa su išdėstymu 1836 m. žemėlapyje. Peršasi išvada, kad arba istoriografijoje nusistovėjusi dabartinių rūmų pastatymo data (1865 m.) yra klaidinga, arba 1877 m. žemėlapyje pateikta senoji planavimo versija. Panaši situacija pateikiama ir 1865 m. Kauno gubernijos žemėlapyje. Iš to seka, kad iki 1865–1877 m. buvo perstatyti tik rūmai, o ūkiniai pastatai išliko iki pat XIX–XX a. sandūros.

Archeologiniai žvalgomieji tyrimai Žagarės dvaro sodybos (daugiausia parko) teritorijoje fragmentiškai vykdomi nuo 1997 m. 2013 m. Žagarės dvaro sodyboje (Kęstučio g. 1D, Malūno g. 1) vykdytų tyrimų metu iš viso iškasta 30 šurfų, 3 plotai, o bendras tirtas plotas siekė 104,56 m^2, žvalgytos 2 tranšėjos (bendras 113 m^2 plotas).

Kęstučio g. 1D statomo pastato ir elektros, vandentiekio, kanalizacijos komunikacijų tranšėjos vietoje atlikti žvalgomieji tyrimai (ištirtas bendras 4 m^2 plotas) ir žvalgymai (tranšėjos ilgis 104,65 m, plotis – 1 m, žvalgytas bendras 105 m^2 plotas). Čia fiksuotas 32–40 cm storio velėninis sluoksnis (pilka žemė) be archeologiškai vertingų radinių, objektų. Įžemis – rudas molis pasiektas 32–45 cm gylyje.

Žvalgomieji tyrimai pradėti restauruojamų Žagarės dvaro sodybos rūmų (UK 965) aplinkoje ***(Malūno g. 1)***. Jų metu iškasti 26 šurfai, 2 plotai, bendras tirtas plotas siekė 78,96 m^2, žvalgytas 8 m^2 plotas (1 tranšėja).

Šurfe 13 44 cm gylyje fiksuotas smulkių akmenų sluoksnis su moliu, raudonų plytų duženomis – pastato *asla* (?). Tai gali būti 1836 m. plane pažymėto grafų Zubovų laikotarpio medinio ūkinio pastato (?) vieta. ***Šurfe 24*** 55 cm gylyje (H_{abs} 67,85 m), po 27 cm storio griuvenų sluoksniu, lygiagrečiai dabartinių rūmų pama-

2 pav. Nuotekų latakai ir pamatai, atidengti plote 1. E. Vasiliausko nuotr.

Fig. 2. The sewerage channels and foundations unearthed in area 1.

tams atidengti nugriauto mūrinio pastato (buvę rūmų?) 83 cm pločio akmeniniai *pamatai*, sumūryti kalkių skiediniu. Virš šių pamatų griuvenų sluoksnyje aptikta keletas karnizinio ir plokštinio koklio fragmentų, langų stiklų šukių, dengtų patina. Šie radiniai leidžia pamatus datuoti XVIII a. II puse – XIX a. I puse ir sieti su A. Tyzenhauzo ir Zubovų valdymo laikotarpiu. Atidengtų pamatų santykis su žemiau aprašytais pamatais dėl ribotos tyrimų apimties nenustatytas, tik konstatuota, kad skiriasi tiek absoliutus aukštis, tiek pamatų plotis.

Šurfe 7 ir ***plote 1*** paviršiuje (H_{abs} 68,08 m), po 24 cm storio griuvenų sluoksniu atidengti mūrinio pastato *pamatai* (plotis 55–67–73 cm, sumūryti kalkių skiediniu, su plytų mūru viršuje), 1865 m. statytų rūmų ir atidengto ankstyvesnio pastato laikų 2 drenažo–nuotekų latakai (vienas sudėtas iš akmenų (H_{abs} 67,56–67,64 m), kitas – vėlyvesnis – sumūrytas iš plytų (H_{abs} 67,51–67,83 m), 2 nuotekų kolektoriai (H_{abs} 67,70–67,83–67,98 m). Šie pamatai gali būti 1836 m. plane pažymėto pastato vieta – A. Tyzenhauzo ir grafų Zubovų laikotarpio rūmai (?). Jų tęsinys nueina po dabartiniais rūmais (2 pav.).

Trasoje 1 38–40 cm gylyje fiksuotas plote 1 atidengto pastato tęsinys – *pamatai* (plotis – 1,3 m), aptiktas Naryškinų rūmų laikotarpio iš raudonų plytų sumūrytas kolektorius bei plytomis apdėtas ketaus vamzdis, 70–75 cm gylyje fiksuoti nuo pamatų suvirtę akmenys. Likusi trasos dalis iki 70–80 cm gylio buvo perkasta XX a. 9 dešimtmetyje. Tyrimai ir žvalgymai dabartinių rūmų vidiniame kieme vietoje paliudijo, kad senieji Tyzenhauzo–Zubovų laikotar-

3 pav. Stiklinė (XIX a. I pusė). Konservavo L. Adomaitytė. E. Vasiliausko nuotr.

Fig. 3. A glass (first half of the 19th century). Conserved by L. Adomaitytė.

0 3 cm

pio rūmai yra buvę vidiniame kieme, dalis jų yra po dabartiniais rūmais.

Šurfo 9 Š kampe, H_{abs} 66,81 m gylyje atidengta nedidelė (50–60 cm skersmens) XIX a. I puse (?) datuojama *duobė* su užkastomis stiklinių buteliuko, butelių duženomis, graviruota stikline (3 pav.) ir kitokių radinių dalimis. Virš aukščiau išvardytų tyrinėtų objektų fiksuotas 40–95 cm storio iki 1865 m. susiformavęs griuvenų (olandiškų čerpių, raudonų plytų, patina dengto langų stiklo duženų, kalkių skiedinio, mėlyna spalva dengto tinko) sluoksnis su pavienėmis tamsaus stiklo butelių šukėmis. Taip pat palei rūmų ir ledainės pamatus fiksuotas supiltinis molio sluoksnis. Buitinių nuotekų latakai, sumūryti iš raudonų plytų, priskiriami 1865 m. statytų rūmų laikotarpiui, taip pat aptikti šurfuose 6, 23, palei rūmų fligelio PV sieną, H_{abs} 66,08–66,23 m gylyje.

Šurfe 26 H_{abs} 67,95–68,05 m gylyje atidengta *nuogrinda*, sudėta iš smulkių akmenukų ir po lietvamzdžiu padėta girnapusės dalimi (4 pav.) (tikriausiai iš senojo dvaro malūno). Ji buvusi įrengta 1865 m. statant rūmus. Po ja H_{abs} 67,81 m gylyje atidengtas 21 cm storio pilkos žemės sluoksnis su griuvenomis (raudonų plytų ir olandiškų čerpių nuolaužomis). Jis tikriausiai susiformavo XIX a. viduryje nugriovus senuosius Tyzenhauzo–Zubovų rūmus.

Plote 2 H_{abs} 65,95 m gylyje atidengtas 6,8 m skersmens viršuje (su 7 m skersmens padu apačioje) *fontanas*, sumūrytas iš geltonų plytų, rištų kalkių ir cemento skiediniu. Mūro viršutinė dalis padengta cemento sluoksniu. Mūrinės ledainės (?), statytos XIX a. I pusėje (?), *pamatai* H_{abs} 66,46 m yra 1,5 m atstumu į PV nuo XIX a. pabaigoje statytos ledainės pamatų. Jos latakas sudėtas iš akmenų (H_{abs} 65,52–65,78 m). Abu objektai aptikti šurfe 12, palei rūmų PV sieną (5 pav.). Šis pastatas 1836 m. Naujosios

4 pav. Šurfe 26 atidengta nuogrinda ir girnapusės dalis in situ. E. Vasiliausko nuotr.

Fig. 4. The paving and part of a quern stone in situ in test pit 26.

Šurfe 12 atidengti ledainės (?) pamatai, H_{abs} 65,52–66,46 m. E. Vasiliausko nuotr.

Fig. 5. The icehouse (?) foundation unearthed in test pit 12, H_{abs} 65.52–66.46 m.

Žagarės plane nėra pažymėtas. ***Šurfe 22*** 56 cm gylyje fiksuotas supiltinis rudo molio sluoksnis su olandiškų čerpių, raudonų plytų duženomis, susiformavęs iki 1865 m – spėjama ūkinio pastato vieta (?). 78 cm gylyje šurfe fiksuotas juodos žemės su negausiais angliukais sluoksnis.

Jie galėjo susiformuoti iki 1865 m. laikotarpio. Šurfuose 16, 19 konstatuotos senojo parko tako liekanos (?) – žvyro sluoksnis. Kituose šurfuose archeologiškai vertingų radinių, sluoksnių ar objektų neaptikta. Įžemis – rudas molis, priemolis, priesmėlis tirtuose šurfuose pasiektas įvairiame 0,4–1,6 m gylyje. Ištisas kultūrinis sluoksnis su radiniais, būdingas senamiesčiams, tirtoje vietoje nesusidarė tikriausiai dėl tos priežasties, kad XVII–XVIII a. Naujosios Žagarės dvaras atliko Šiaulių ekonomijos ūkinio-administracinio vieneto (trakto, gubernijos) centro funkcijas, o ne reprezentacines-gyvenamas – buvo mažas palivarkas.

Papildomai rūmų viduje, patalpose 111, 113, 124, 135, 136, valant po grindimis supiltinį izoliacinį sluoksnį atidengti objektai – 2 rūsiai, 3 pamatai. Žvalgytas bendras 46,55 m^2 plotas.

Tyrimai vykdyti ir 1836 m. Naujosios Žagarės plane pažymėto „U“ raidės formos pastato vietoje. Čia ištirtas 21,6 m^2 plotas. Tyrimų metu ***plote 3*** atidengtas ūkinio pastato (kluono ar diendaržio) iš akmenų sukrautų pamatų V kampas, 20 cm (H_{abs} 68,57–68,60 m) gylyje užfiksuota plūkto molio asla, po ja 44 cm gylyje (H_{abs} 68,18–68,48 m) – padrikai sudėti akmenys ir 68 cm (H_{abs} 68,18–68,28 m) gylyje – latakas iš raudonų plytų. Paviršiuje pagal išsikišusius pamatinius akmenis pavyko išmatuoti pastatą su vidiniu kiemu, kuris užėmė 37,2x23,4x25x 36,7 m dydžio plotą (apie 925 m^2).

Pastato pastatymo data tiksliau nenustatyta – XVIII a. II pusė ar XIX a. I pusė. Pagrindinis datuojantis artefaktas šiuo atveju yra fabrikinės vinys. Jos Rygoje ir Liepojoje masiškai pradėtos gaminti nuo XIX a. 8–9 dešimtmečių. Rygoje veikė vinių ir vielos K. Veiso fabrikas „Stars ir komp.“, atidarytas 1872 m., taip pat nuo 1876 m. „Rygos vielų gamyklos“ pavadinimu dirbo ir Vestfalijos vielų gamyklos filialas. Jau nuo 1879 m. dėl šių dviejų gamyklų Ryga tapo didžiausiu tokios produkcijos gamintoju visoje Rusijos imperijoje. Liepojoje vinių ir vielų gamykla „Bekeris ir komp.“ buvo įsteigta 1883 m. (*Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*, Rīga, 2000, p. 241–242, 244). Pagal surinktas geležines fabrikines vinis ir kitų geležinių dirbinių liekanas galima manyti, kad U formos pastatas, kaip ir kiti 1836 m. plane pažymėti ūkiniai pastatai (1 pav.) buvo nugriauti vėliau, nei pastatyti rūmai (1865 m.) – XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, t. y. tuo metu, kai 1895–1900 m. buvo pastatyti neogotikiniai žirgyno, ledainės bei kiti dvaro sodybos pastatai, o 1898–1900 m. įrengtas parkas. Dalis Naujosios Žagarės dvaro sodybos ūkinių pastatų funkcijų galėjo būti perkelta į greta esantį Raudondvario palivarką (1836, 1865 ir 1877 m. planuose jis dar nepažymėtas).

Nugriautų pastatų mediena galėjo būti panaudota statant gyvenamuosius namus Švėtės ir kitose gatvėse. Čia nuėmus kai kurių medinių pastatų (Švėtės g. 14 ir 25 ir kt.) apkaltas lentas bei tapetus vietomis matyti, kad sienojų mediena, skersmuo ir forma, būklė yra nevienoda. Kai kurie jų – stori, geros būklės, nesutrūniję, tašyti, stačiakampio formos, iki 80 cm skersmens, supjaustyti tarpsniais rąstai – tikėtina, iš minėtų dvaro pastatų. Likusieji gerokai skiriasi nuo šių – iš menkavertės medienos, sutręšę, plonesni, patekę iš tuo metu jau gerokai apylinkėse praretintų miškų.

Vykdant nedidelės apimties tyrimus patikslinti skurdūs duomenys apie Naujosios Žagarės dvaro sodybos išplanavimą, raidą XVIII a. pabaigoje – XIX a., atskleista, kad 1836 m. plane sužymėti ne visi pastatai (ledainė?) (šurfas 12), kai kurių pastatų (ūkinio (?) – šurfai 1–4, 8, 13) lokalizuoti nepavyko. Šurfuose 7, 24, plote 1, trasoje 1 aptikti mūrinio pastato pamatai, sumūryti kalkėmis, turėtų būti A. Tyzenhauzo ir

grafų Zubovų laikotarpio senųjų rūmų (?) liekanos. Plote 3 atidengtas ūkinis pastatas (kluonas arba diendaržis) turėtų būti datuojamas panašiu laikotarpiu kaip ir rūmai. Dvaro sodybos pastatų datavimui ir planavimui nustatyti būtini platesni archeologiniai tyrimai.

Atlikus tyrimus ir sugretinus su 1836 m. kartografine medžiaga pavyko nustatyti Naujosios Žagarės sodybos teritorijos dydį XVIII a. II pusėje (?) – XIX a. I pusėje. Sodybos perimetras – apie 1,23 km, o plotas – 6,81 ha.

Radiniai, masinė medžiaga saugoti perduota į JIKM.

Naujoji Žagarė Manor complex

Naujoji Žagarė Manor has been mentioned since the first half of the 16th century and until the very end of the 18th century belonged to Šiauliai's royal economy, it was one of four economic-administrative units, which were called at various times *vaitystė* [rural district], *traktas* [tract], or *gubernija* [province] (as of 1768). The 1836 inventory describes the manor palace as wooden with a stone foundation, the present-day U-shaped classicist palace with Neo-Renaissance features having been built circa 1865. The 1836 plan shows seven manor buildings, asymmetrically arranged in a rectangular area. The road from the Joniškis Road towards Livonijos Street (now Vilniaus Street) is marked on the SW edge (Fig. 1).

In 2013, 30 test pits and three areas (a total of 104.56 m^2) were excavated and two trenches (a total of 113 m^2) were monitored during the investigation at the Žagarė Manor complex (Kęstučio St. 1D, Malūno St. 1). The lime mortar foundation of the palace, from the second half of the 18th – first half of the 19th century (Tyzenhauz-Zubov period), which was shown in the 1836 plan, was discovered in the palace's inner courtyard. The drainage-sewerage channels from the period of the palace built in 1865 and the unearthed earlier building were made of stone. The foundation of the later palace is brick while the three sewage collectors (Fig. 2) and the paving were created using small stones and part of a quern stone was placed under the drainpipe (Fig. 4).

Test pit 9 contained a first half of the 19th-century (?), 50–60 cm diameter pit filled with an engraved glass and shards of large and small glass bottles (Fig. 3), test pit 13 the hard-packed earth floor of a Count Zubov-era wooden outbuilding (?) shown in the 1836 plan, area 2 a fountain that had a 6.8 m inner diameter and a 7 m bottom diameter and had been created using yellow bricks bound with lime and cement mortar, test pit 12 the foundation of a masonry icehouse (?), built in the first half of the 19th century (?), and a stone channel (Fig. 5), and test pits 16 and 19 the remains of an old park path (?), i.e. a layer of gravel.

An excavation (21.6 m^2) was conducted at the site of a U-shaped building (threshing or animal barn) shown in the 1836 plan of Naujoji Žagarė (Fig. 1). The W corner of a stone foundation and a hard-packed clay floor were unearthed and under them, at a depth of 44 cm, erratically placed stones and at a depth of 68 cm, a red brick channel. The building with an inner courtyard occupied an area of 37.2 x 23.4 x 25 x 36.7 m (about 925 m^2). The date of its construction was not precisely determined: second half of the 18th or first half of the 19th century.